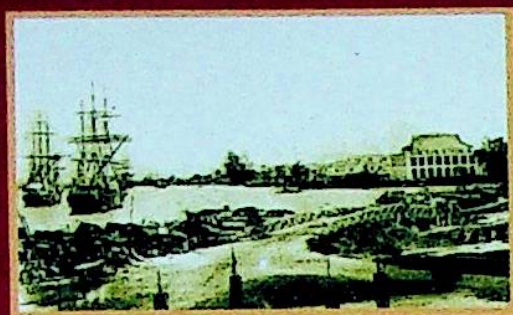

ĐẠI HỌC QUỐC GIA TP HỒ CHÍ MINH
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN
TRUNG TÂM NGHIÊN CỨU PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ VÀ CỘNG ĐỒNG

VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

NHÀ XUẤT BẢN
ĐẠI HỌC QUỐC GIA TP HỒ CHÍ MINH

306
V217

ĐẠI HỌC QUỐC GIA TP HỒ CHÍ MINH
TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC XÃ HỘI VÀ NHÂN VĂN
TRUNG TÂM NGHIÊN CỨU PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ VÀ CỘNG ĐỒNG

VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

THƯ VIỆN TRƯỜNG ĐẠI HỌC QUỐC GIA TP HỒ CHÍ MINH
SKV 106229

NHÀ XUẤT BẢN ĐẠI HỌC QUỐC GIA
TP HỒ CHÍ MINH - 2004

MỤC LỤC

LỜI GIỚI THIỆU.....	9
LỜI NÓI ĐẦU	13

PHẦN MỘT

LÝ LUẬN VỀ “VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ”

1. NGUYỄN VĂN LIÊN: Hợp tác - chia sẻ kinh nghiệm trong việc giữ gìn và nhân rộng văn hóa truyền thống trong phát triển đô thị.....	21
2. GS-TS-KTS HOÀNG ĐẠO KÍNH: Nghĩ về bản sắc kiến trúc đô thị truyền thống và sự phát triển của Thành phố Hồ Chí Minh.....	24
3. PGS-TS NGÔ VĂN LỆ: Đa văn hóa - một tiến trình tất yếu của phát triển đô thị	38
4. TS NGUYỄN MINH HÒA: Văn hóa truyền thống trong kiến trúc và quy hoạch đô thị đương đại.....	43
5. KTS NGUYỄN HỮU THÁI: Kiến trúc Việt Nam, nhìn từ bên ngoài.....	58

PHẦN HAI

VẤN ĐỀ BẢO TỒN VÀ PHÁT TRIỂN VĂN HÓA TỘC NGƯỜI TRONG TIẾN TRÌNH PHÁT TRIỂN SÀI GÒN - THÀNH PHỐ HỒ CHÍ MINH: LỊCH SỬ VÀ TRIỂN VỌNG

6. **NGUYỄN ĐÌNH ĐẦU:** Tinh thần cộng đồng của dân tộc - tín ngưỡng - nghề nghiệp ảnh hưởng đến kiến trúc và phân bố cư dân tại Sài Gòn - thành phố Hồ Chí Minh.67
7. **KTS LƯU TRỌNG HẢI:** Góp thêm tiếng nói về văn hóa truyền thống người Việt trong phát triển kiến trúc và xây dựng đô thị. 86
8. **GS-TS-KTS HOÀNG ĐẠO KÍNH:** Văn hóa thành thị truyền thống - lực quán tính và vai trò của nó trong phát triển đô thị..... 102
9. **TS PHAN THỊ YẾN TUYẾT:** Kiến trúc xưa của khu phố cổ người Hoa trong đô thị hiện đại..... 111
10. **PGS-TS PHAN AN:** Phố người Hoa trong cảnh quan đô thị ở thành phố Hồ Chí Minh. 136
11. **TS NGUYỄN KHẮC CẢNH:** Vấn đề giữ gìn và phát huy văn hóa truyền thống dân tộc Khmer - nhìn từ khía cạnh ngôi chùa..... 147
12. **TS PHÚ VĂN HẸN:** Văn hóa truyền thống trong phát triển nhà ở của cộng đồng người Chăm tại thành phố Hồ Chí Minh. 162

13. *ThS NGUYỄN ĐỆ*: Trang trí thánh đường - nghệ thuật kiến trúc Hồi Giáo (Islam) ở thành phố Hồ Chí Minh..... 182

PHẦN BA

TẢN MẠN VỀ PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ TRONG SỰ KẾT NỐI VỚI VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG

14. *KTS NGUYỄN NGỌC DŨNG*: Thành phố mở: cái đẹp của không gian kiến trúc trong sự quy chiếu với thành phố Hồ Chí Minh 191
15. *KTS NGUYỄN TRƯỜNG LƯU*: Nghĩ tản mạn về “Bản sắc dân tộc”. 197
16. *TS-KS VÕ KIM CƯƠNG*: Một vài suy nghĩ về nguồn gốc bản sắc văn hóa dân tộc trong phát triển đô thị. 202
17. *TS-KTS LÊ QUANG NINH*: Thuộc tính hai mặt của phát triển đô thị. 210
18. *PGS-TS-KTS NGUYỄN TRỌNG HÒA, PGS-TS TÔN NỮ QUỲNH TRÂN*: Bảo tồn và phát triển các tiểu văn hóa trong quá trình nâng cấp, chỉnh trang và cải tạo các hẻm phố ở thành phố Hồ Chí Minh 215
19. *KS NGUYỄN ĐĂNG SƠN*: Đô thị hóa và văn hóa truyền thống. 223

20. ThS LÊ CHÍ HIẾU: Đi tìm chiều thứ tư cho mô hình thiết kế đô thị.....	231
21. TS HÀ MINH HỒNG: Một vài suy nghĩ về lối sống đô thị nhìn từ góc độ văn hóa truyền thống.....	234

LỜI GIỚI THIỆU

Như đã biết, nhân loại đang trải qua một thời kỳ đầy rẫy những biến động, những sự kiện bất ngờ và những sự thay đổi dồn dập. Một trong số những thay đổi lớn nhất là sự chuyển từ xã hội nông nghiệp, tiền công nghiệp của các quốc gia đang phát triển sang xã hội công nghiệp - đô thị. Đây là một tiến trình vừa mang tính tất yếu khách quan vừa mang tính lựa chọn chủ quan.

Tuy nhiên có một sự thật không thể phủ nhận được là do yêu cầu cấp thiết của tăng trưởng kinh tế, cũng như sức ép của gia tăng dân số và nhà ở mà các đô thị buộc lòng phải tăng tốc sự phát triển và bành trướng quy mô của đô thị nhằm thiết lập nên một hệ thống cơ sở hạ tầng phục vụ cho sản xuất công nghiệp, phải tạo ra cho được một quỹ nhà ở lớn trong một thời gian ngắn cho nên đã dẫn đến một hệ quả là sự sao chép lẫn nhau trong các mô hình quy hoạch, các công trình công cộng, nhà ở dân dụng, và như thế đã tạo ra các đô thị theo kiểu "nhân bản vô tính" mà tình trạng chung là nhất thể hóa theo kiểu quy hoạch, kiến trúc, xây dựng của phương Tây.

Hơn thế nữa tiến trình toàn cầu hóa và giao lưu mở cửa là một tiến trình hai mặt, vừa làm tăng tính đa dạng quốc tế của phát triển đô thị vừa làm mất đi tính độc đáo của văn hóa bản địa,

VĂN HÓA TRUYỀN THÔNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

đặc biệt là văn hóa của các tộc người thiểu số trong kiến trúc, xây dựng và quy hoạch cộng đồng ở các đô thị lớn. Các nhà sử học đã ghi nhận sự biến mất của khá nhiều nền văn hóa tộc người trong quá trình “thị dân hóa”, cho dù hậu duệ của họ vẫn còn đang tồn tại rải rác đây đó, nhưng cái “hồn” thì đã hòa tan trong một nền văn hóa thống trị. Mặc dù điều này chưa trầm trọng ở Việt Nam, nhưng phải thừa nhận nó đang xảy ra ở thành phố Hồ Chí Minh và Hà Nội cũng như các thành phố khác trong cả nước, đến mức có kiến trúc sư nước ngoài đã nói thành phố chúng ta thuộc loại “đô thị phương Tây cấp 2”. Rõ ràng trong những năm qua chúng ta đã có những khiếm khuyết trong tiến trình phát triển đô thị. Một trong những nguyên nhân ấy là chúng ta đã “hành chính hóa” tiến trình phát triển đô thị, coi đó là trách nhiệm riêng của các nhà quản lý và các kiến trúc sư là người chỉ biết thực hiện các sự chỉ đạo từ bên trên.

Thực ra phát triển đô thị là một tiến trình phức hợp. Bài toán này không phải là của một người nào cho dù là thị trưởng hay của một ban, ngành nào, cho dù đó là sở quy hoạch - kiến trúc. Đó là trách nhiệm chung của toàn xã hội từ nhà chính trị đến người dân bình thường. Trong xu thế các ngành khoa học liên kết và xâm nhập vào nhau như hiện nay, thì không một ngành khoa học nào đứng ngoài hay đứng trên tiến trình phát triển đô thị. Chuyện vĩa hè, cống rãnh tưởng đơn giản, nhưng kỳ thực nó là bài toán tổng hợp đặt ra trước các nhà quy hoạch, kiến trúc, môi trường, dân số, luật pháp, nhân học, văn hóa, an ninh. Đã đến lúc các nhà quản lý, các kiến trúc sư (KTS) và các nhà khoa học xã hội phải ngồi lại với nhau cùng nhau bàn thảo để tìm ra những hướng đi đúng đắn.

VĂN HÓA TRUYỀN THÔNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

Chính trên ý nghĩa này mà Trung tâm Nghiên cứu Phát triển Đô thị và Cộng đồng của Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn ấn hành cuốn sách mang tựa đề "*Văn hóa truyền thông trong phát triển đô thị*". Các bài viết đăng tải trong cuốn sách này là kết quả của một cuộc hội thảo khoa học do Trung tâm Nghiên cứu Phát triển Đô thị và Cộng đồng kết hợp với Tạp chí Xây dựng của Bộ Xây dựng đồng tổ chức.

Cuốn sách này ghi nhận một sự khởi đầu hiếm hoi nhưng rất quan trọng giữa hai giới học giả của hai lĩnh vực vốn dĩ rất gần nhau trong một tiến trình phát triển, nhưng do quan niệm và hoàn cảnh đã không gắn kết với nhau trong một thời gian dài. Tôi cho rằng nội dung trong cuốn sách này như một sự cày vỡ, có thể có những quan niệm và cách hiểu còn khoảng cách xa nhau, thậm chí mâu thuẫn nhau, nhưng chính đó là cách tiếp cận tốt nhất đến chân lý khoa học, bởi vì không có bước đi thứ nhất thì sẽ không bao giờ có những bước tiếp theo. Chắc chắn chỉ với một số bài viết, chúng ta không thể giải quyết trọn vẹn được tất cả, nhiều vấn đề còn ở phía trước. Nhưng tôi hy vọng cuốn sách này sẽ có ích cho những người hoạt động thực tiễn và những nhà khoa học trên tinh thần vì một thành phố Hồ Chí Minh *phát triển bền vững, văn minh, hiện đại, đậm đà bản sắc văn hóa dân tộc*.

Tôi rất hân hạnh giới thiệu cuốn sách này với bạn đọc không chỉ với tư cách là hiệu trưởng nhà trường mà còn là một người dành nhiều thời gian và tâm huyết cho việc nghiên cứu văn hóa tộc người ở các đô thị lớn.

VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

Đề cập đến một vấn đề lớn và phức tạp trong một ấn phẩm nhỏ hiển nhiên là không tránh khỏi những sơ suất, nhưng nó chắc chắn là hữu ích đối với các cán bộ giảng dạy và sinh viên các ngành khoa học xã hội và nhân văn, và các ngành có liên quan như kiến trúc, quy hoạch, xây dựng, nhất là khi mà đô thị trở thành đối tượng nghiên cứu hấp dẫn của rất nhiều ngành khoa học.

Sự đóng góp chân tình của độc giả sẽ là nguồn động viên khích lệ cho “**ĐÔ THỊ HỌC**” - một lĩnh vực khoa học mới mẻ và đầy triển vọng ở Việt Nam.

PGS-TS Ngô Văn Lệ

Hiệu trưởng Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn –
Đại học Quốc gia TP Hồ Chí Minh

LỜI NÓI ĐẦU

Cuốn sách mà độc giả cầm trên tay là kết quả hợp tác của các nhà khoa học xã hội (xã hội học, dân tộc học, văn hóa học, sử học) và các kiến trúc sư, kỹ sư, nhà quy hoạch, cũng như các nhà quản lý. Sau nhiều lần kết nối, bàn thảo, cuối cùng hơn 60 nhà khoa học đã gặp nhau trong một cuộc hội thảo tổ chức trang trọng tại khách sạn Kim Đô, thành phố Hồ Chí Minh ngày 6-8-2003. Các tham luận trình bày trong hội thảo đã được công luận đánh giá cao. Để kịp thời truyền tải các ý tưởng khoa học tới mọi người, chúng tôi tiến hành biên tập và đăng tải các tham luận khoa học trong cuốn sách này. Cuốn sách chứa đựng khá nhiều điều đặc biệt mà chúng tôi không thể không nhắc tới trong lời nói đầu này.

Thứ nhất, đây là cuốn sách đầu tiên ở Việt Nam (cũng như cuộc hội thảo) tập hợp ý kiến của hai giới khoa học xã hội và khoa học kỹ thuật về cùng một chủ đề **PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ**. Từ lâu nay, tồn tại một quan niệm hoàn toàn sai lệch rằng phát triển đô thị chỉ là sản phẩm của các kiến trúc sư, kỹ sư xây dựng, các nhà quản lý. Thực tế cho thấy các dự án xây dựng, các công trình kiến trúc nếu chỉ thiên vị các nhân tố kỹ thuật và công nghệ mà coi nhẹ các khía cạnh xã hội - nhân văn thường mang lại sự thất

VĂN HÓA TRUYỀN THÔNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

bại hoặc nhận được sự thành công rất hạn chế. Việc người dân từ chối chợ mới xây, dị ứng nhà chung cư, khủng hoảng trước quy hoạch treo, điều đứng vì ngập lụt nội thị là những ví dụ chứng minh việc coi nhẹ khía cạnh văn hóa xã hội trong phát triển đô thị. Điều này cho thấy một đô thị phát triển thành công chỉ khi nào huy động được tất cả các nguồn lực xã hội, đặc biệt là các trí thức tham gia vào tiến trình phức tạp và khó khăn này.

Thứ hai, khi đọc cuốn sách này chắc hẳn bạn đọc sẽ ngạc nhiên và thú vị bởi cách diễn đạt của các nhà khoa học về phát triển đô thị một cách đầy uyên bác và hết sức thuyết phục. Khi triển khai ý tưởng kết hợp giữa các nhà khoa học hoạt động ở những lĩnh vực tưởng chừng như rất xa nhau cùng thảo luận về một chủ đề khá hẹp, nhiều người tỏ ý hoài nghi về tính hiện thực của nó, bản thân chúng tôi cũng chỉ mong mỗi đặt một dấu gạch nối ban đầu giữa hai giới khoa học xã hội và giới kỹ thuật. Chúng tôi đã ngần ngại và lo lắng về một thành công hạn chế. Nhưng kết quả cho thấy các KTS rất tài tình khi trình bày quan điểm của mình bằng những ý tưởng mang tính xã hội sâu sắc và thấm đẫm tính nhân văn. Các bài viết của GS-TS-KTS Hoàng Đạo Kính, PGS-TS-KTS Nguyễn Trọng Hòa (đồng tác giả với PGS-TS Tôn Nữ Quỳnh Trân), TS-KTS Lê Quang Ninh; KTS Lưu Trọng Hải, KTS Nguyễn Ngọc Dũng, KTS Nguyễn Trường Lưu, ThS Lê Chí Hiếu, TS-KS Võ Kim Cương, KS Nguyễn Đăng Sơn, đã cho thấy họ không sa vào miêu tả cấu trúc, kết cấu, đường nét của từng công trình xây dựng, nhà ở như thường thấy mà họ tiếp cận đến vấn đề kiến trúc, xây dựng, quy hoạch từ tâm văn hóa vĩ mô. Ở một chiều ngược lại các nhà khoa học xã hội lại trình bày các

VĂN HÓA TRUYỀN THÔNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

quan điểm phát triển đô thị của mình liên quan đến kiến trúc, xây dựng, quy hoạch cộng đồng thật là quyến rũ và hấp dẫn. Nhà nghiên cứu lão thành về lịch sử đô thị Nguyễn Đình Đầu đã cho chúng ta thấy “liên kết cộng đồng” là tài sản văn hóa vô giá và chung nhất của tất cả các dân tộc, tôn giáo sinh sống trên mảnh đất này mà các nhà quản lý, quy hoạch và KTS phải tính đến trong quá trình thiết kế. PGS-TS Ngô Văn Lệ, TS Nguyễn Minh Hòa cùng tiếp cận đến chủ đề phát triển đô thị từ “đa dạng văn hóa” và coi đó là điểm xuất phát và trở về khi hoạch định chính sách đô thị, đặc biệt là trong khi quy hoạch các cộng đồng cư dân nhỏ và những cách thức chuyển từ “ngôn ngữ văn hóa truyền thống sang ngôn ngữ kiến trúc” một cách khả thi. Bạn đọc có thể hình dung di sản kiến trúc đồ sộ của người Hoa qua bài viết và ảnh minh họa thật công phu của các nhà dân tộc học: TS Phan Thị Yến Tuyết, PGS-TS Phan An, còn di sản kiến trúc của người Chăm được mô tả tỹ mỹ và chính xác qua ngòi bút của TS Phú Văn Hãn, điều này với anh thật đơn giản, bởi vì TS Phú Văn Hãn chỉ làm công việc ghi chép lại hơi thở và cảm xúc về chính dân tộc mình dưới nhãn quan khoa học. TS Nguyễn Khắc Cảnh - nhà dân tộc học đã phác thảo di sản kiến trúc của người Khmer qua những ngôi chùa, nơi được coi là linh hồn văn hóa của người Khmer. Ngoài ra, trong cuốn sách này chúng tôi còn sử dụng hai bài viết của KTS Nguyễn Hữu Thái và ThS Nguyễn Đệ (đã đăng tải ở ấn phẩm khác) với mục đích giới thiệu và chia sẻ với bạn đọc những thông tin và quan điểm có liên quan đến chủ đề của cuốn sách.

VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

Như vậy *NHÂN VĂN* là tiếng nói chung của các nhà khoa học khi nghiên cứu về đô thị. Hay nói một cách khác, các khoa học xâm nhập vào nhau để tạo ra xu thế liên ngành khi giải quyết bất kỳ một vấn đề gì của xã hội đô thị là một tất yếu. Nhà nghiên cứu đô thị Lưu Tiên Giác của Trung Quốc có nói: “*Sự phồn vinh về kinh tế xã hội, sự tiến bộ đột phá của khoa học kỹ thuật, cộng với sự bùng nổ về văn hóa tư tưởng đang thúc đẩy nền văn hóa kiến trúc thế giới đương đại phát triển theo hướng đa nguyên hóa. Hình thức kiến trúc ngày càng phong phú, công năng kiến trúc ngày càng phức tạp khiến cho con người bối rối, khó bề chọn lựa. Do đó, người ta không chỉ phải hỏi xem bộ mặt đô thị và kiến trúc tương lai sẽ ra sao mà các nhà triết học, lịch sử, nghệ thuật, khoa học, các kĩ sư, các kiến trúc sư, các nhà nghiên cứu quy hoạch, lý thuyết kiến trúc v.v. đã dần dần đến với nhau*”.¹

Để chuyển hóa từ xã hội nông nghiệp - tiền công nghiệp trở thành xã hội công nghiệp - đô thị hiện đại, các quốc gia Đông Nam Á đều phải trải qua giai đoạn quá độ đô thị. Đây là giai đoạn kiến tạo nên những đường nét căn bản và hệ thống cơ sở hạ tầng kỹ thuật của một đô thị hiện đại. Trong quá trình chỉnh trang nâng cấp đô thị, cũng như xây dựng nhà ở, công sở, hạ tầng kỹ thuật theo những ý đồ quy hoạch định trước đã khiến cho rất nhiều các di sản văn hóa truyền thống phải nhường chỗ cho các công trình có quy mô lớn. Cơ lốc đô thị hóa lao về phía trước với tốc độ chóng mặt, khiến cho người ta hành động không còn kịp

¹ Lưu Tiên Giác, *Bàn về sự hòa nhập và cộng sinh văn hóa kiến trúc đương đại*, Tạp chí Kiến trúc Việt Nam số 2/ 1999, trang 60.

VĂN HÓA TRUYỀN THÔNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

suy nghĩ nữa. Các khu công nghiệp tập trung mọc lên rất nhanh nhằm đáp ứng mục tiêu “tăng trưởng là trên hết”, hàng nghìn khu nhà cao tầng xuất hiện nhằm thỏa mãn cấp kỳ nhu cầu ở, hàng trăm cao ốc văn phòng dành cho các công ty nước ngoài vươn cao đổ bóng xuống thành phố. Nhưng vài chục năm sau, khi đã có cửa ản của để, người ta chợt nhận ra là đã đập phá nhiều quá, nhiều thứ được coi là xấu xí, nhỏ bé, già nua cần đập bỏ thì nay không sao tìm lại được. Ân hận thì đã muộn, và tiền của bỏ ra để cứu vãn, phục hồi rất tốn kém, nhưng cũng chỉ mang lại những công trình “vô hồn” không biết là của ai. Trong vòng xoáy của tăng trưởng, di sản văn hóa của các tộc người nhỏ thường bị bỏ quên hay bỏ qua khi cần phải đứng trước một sự chọn lựa nào đó.

Thực tế, những năm qua cho thấy những di sản văn hóa bị đối xử thiếu thân thiện vẫn gặp đâu đó ở trên đất nước ta. Dưới nền móng nhiều công trình công và tư ở Hà Nội là cả một kho tàng các di sản kiến trúc vô giá của cha ông, rất nhiều ngôi nhà cổ hàng trăm năm tuổi ở Sài Gòn bị đập bỏ để thay thế bằng những ngôi nhà hộp ngẫu nhiên như những điều xì gà, hàng loạt ngôi nhà cổ ở Hội An đang rệu rã và sụp đổ.

Đô thị hóa của Việt Nam đi sau các nước trong khu vực ít nhất là 30-50 năm, việc rút kinh nghiệm để không lặp lại sai lầm của người đi trước là điều rất cần thiết. Mong rằng những ý kiến của các nhà khoa học trong cuốn sách này sẽ mang đến cho những người có trách nhiệm và bạn đọc đôi điều gợi ý và những ý tưởng này đáng để cho mỗi chúng ta suy gẫm.

Với tư cách là Giám đốc Trung tâm nghiên cứu phát triển đô thị và công đồng, đồng thời là người chịu trách nhiệm chính

TRƯỜNG ĐẠI HỌC KHOA HỌC

SKV 106229

VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG TRONG PHÁT TRIỂN ĐÔ THỊ

trong việc biên tập cuốn sách này tôi lấy làm hạnh phúc khi cùng các đồng nghiệp mang đến cho bạn đọc một món quà hữu ích, cho dù có những quan điểm nào đó mà bạn đọc chưa hài lòng, cũng như có những sai sót nào đó mà chúng tôi không mong muốn. Mong bạn đọc lượng thứ và cùng chia sẻ với các tác giả về một vấn đề luôn nóng bỏng và phức tạp.

TS Nguyễn Minh Hòa

Giám đốc Trung tâm Nghiên cứu Phát triển Đô thị và Cộng đồng
Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn –
Đại học Quốc gia TP Hồ Chí Minh

Sách trợ giá dành cho Sinh viên ĐHQG TP HCM

Giá: 13500 đ